ಡಾ॥ ಅ. ಸುಂದರ

ಹಿಡಿಂಬ ಪಟ್ಟಣ: ಒಂದು ವಿಮರ್ಶಾತ್ಮಕ ಟಿಪ್ಪಣಿ.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪ್ರದೇಶದ ಜನರು ಮರೆಯಲಾಗದ ಹುಲ್ಲೂರು ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಜೋಯ್ಸರು ೧೯೨೮ ರಲ್ಲಿಯ[1] ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಿಡಿಂಬ ಕ್ಷೇತ್ರವೆಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತೆಂದು ಸ್ಥಳೀಯ ಕಥೆ ಮತ್ತು ಕೆಲವು ವಿಜಯನಗರ – ವಿಜಯನಗರೋತ್ತರ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ಥಳೀಯ ಕಥೆಯಂತೆ ಇದು ಮಹಾಭಾರತ ಕಾವ್ಯದ ಹಿಡಿಂಬಾಸುರನ ವಾಸ ಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತು. ಈಗ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿರುವ ಹಿಡಿಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವೆ ಕ್ರಿ.ಶ.1412ರ ಸ್ಥಳೀಯ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿಯ[2] ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾನಗರ ಬೆಮ್ಮತ್ತನಕಲ್ಲ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಪಾಂಡುನಂದನ ವೃಕೋದರ ಮಥತ ಹಿಡಿಂಭಕಾಸುರ ವಿದಾರಣ ಕಾಲಪ್ರಸನ್ನ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಪರಮೇಶ್ವರ ಶ್ರೀ ಸದಾಶಿವಮೂರ್ತಿಶ್ರೀ ಹಿಡಿಂಬನಾಥ ದೇವರು ಎಂದು ಗುರುತಿಸಿದರು. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಆನೆಯ ಕೋರೆ ಹಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿಂಬನ ಹಲ್ಲು ಎಂದು, ಇಲ್ಲಿರುವ ಗುಂಡು ಕಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ಭೀಮನ ಕಲ್ಲು ಮತ್ತೊಂದನ್ನು ಹಿಡಿಂಬನ ಕಲ್ಲು ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಈದೇವಾಲಯದ ಉತ್ತರ ಬದಿಗಿದ್ದ ೧೧ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ[3] ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಹಿಡುಂಬಾವನ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಶ್ರೀ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯದ ಸಮೀಪದ 1338ರ ಶಾಸನದ[4] ಪ್ರಕಾರ ಇದು ಹಿಡಿಂಬನಾಥ ಪಟ್ಟಣ ವಿಜಯನಗರ ರಾಜ್ಯದ ಅರಸು ಸದಾಶಿವರಾಯನ ಕಾಲದ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆಯ ತಾಮ್ರ ಶಾಸನ[5] (ಶಕವರ್ಷ ೧೪೬೦ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೩೮) ದಲ್ಲಿ ಜನಮೇಜಯ ರಾಜನು ಹಿಡಿಂಬ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ದೇವರನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದನೆಂದಿದೆ.

ಹಿಡಿಂಬನ ಉಲ್ಲೇಖಗಳುಳ್ಳ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚಂಗಿ ದುರ್ಗದ ಶಾಸನ[6] (ಸಂ ೧೪೯) ವೇ ಬಹುಶಃ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ. ಇದರ ಕಾಲಮಾನ 1046 ಕ್ರಿ.ಶ. ಇದರಲ್ಲಿ. ಉಚ್ಚಂಗಿ ದುರ್ಗ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹಿಡಿಂಬವನವಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿ ಹಿಡಿಂಬನು ಸ್ವಯಂಭು ಕಲಿದೇವ ಸ್ವಾಮಿಗೆ ಒಂದು ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದಿದೆ. ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿಯ ಮೂರು ನಾಲ್ಕು ಅಂಶಗಳು ಗಮನಾರ್ಹ: ೧) ಹಿಡಿಂಬ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಉಲ್ಲೇಖದ ಪ್ರಾಚೀನತೆ. ೨) ಹಿಡಿಂಬವನವೆಂಬ ವರ್ಣನೆ, ೩) ಹಿಡಿಂಬನಿಂದ ಸ್ವಯಂಭು ಕಲಿದೇವಸ್ವಾಮಿ ಸ್ಥಾಪನೆ ಮತ್ತು ೪) ಹಿಡಿಂಬವನ ಇರುವ ದಿಕ್ಕು. ಹಿಡಿಂಬ ನಗರವೆಂದು ಹೇಳಲಾದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗವು ಉಚ್ಚಂಗಿ ದುರ್ಗದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬಹಳ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಈಗಿನ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪ್ರದೇಶದ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಹಿಡಿಂಬವನವೆಂದೇ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತೆಂದು ತೋರುವುದು. ಕ್ರಮೇಣ ಬೆಳೆದ ಭಾಗದ ಈ ಊರಿಗೆ ಇಸಾಮುದ್ರದ (ಚಿತ್ರದುರ್ಗತಾ) 1059ರ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಹುಲೆಗುಂದಿಯ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಹಿಂಬದಿಯ 1073ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸೂಳಂಗಲ್ಲೆಪ್ಪತ್ತು ಹಾಗೂ "ಸೂಳ್ಗಲ್ಲೆಪ್ಪತ್ತು" ಎಂದು ನಂತರ ಮಹಾನಗರ ಬೆಮ್ಮತ್ತ ಕಲ್ಲಪಟ್ಟಣ[7] ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬೇಕು. ಸು.12ನೇ ಶತಮಾನದಿಂದ ಬೆಮ್ಮತ್ತ ಕಲ್ಲು ಪಟ್ಟಣ (1186) ಇಲ್ಲವೆ ಬೆಂ(ಮ್ಮ) ಚನೂರು (ಕ್ರಿ.ಶ.1199), ಬೆಂಮತ್ತನೂರು ಪಟ್ಟಣ (1286), ಬೆಂಮತ್ತೂರು ಕಲ್ಲು (1391), ಬೆಮ್ಮತನೂರು (1355) ಎಂದು ಸುಮಾರು ಆರು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಈ ಹೆಸರು ಬದಲಾಯಿಸಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಯಿತು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ವಿವಿಧ ರೂಪಗಳು ಚಿತ್ರ ಹಳ್ಳಿಸೀಮೆ, ಚಿತ್ರ ಹಳ್ಳಿನಾಡು, ಚಿತ್ರಕಲ್ಲುದುರ್ಗ, ಇವೇ ಮೊದಲಾಗಿ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿವೆ.[9] 1730ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ[10] ಈಗಿನ ಹೆಸರಾದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗವೆಂದಷ್ಟೇ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಹಿಡಿಂಬವನ / ಗ್ರಾಮ / ಪುರವೆಂದಷ್ಟೆ ಹೆಸರಿದ್ದು ಮಧ್ಯಯುಗೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂಳ್ಗಲ್ಲು, ಬೆಂಮತ್ತಕಲ್ಲು ಪಟ್ಟಣ ಚಿತ್ರಹಳ್ಳಿ, ಚಿತ್ರಕಲ್ಲುದುರ್ಗವೆಂದು ಹಳೆಯ ಹೆಸರಿನ ಬದಲಾಗಿ ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ಬಂತೆಂದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

11

ಹಿಂಡಿಬವನದ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲೂ ರಾಮಾಯಣ ಮತ್ತು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಹೆಸರುಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರದೇಶಗಳಿವೆ. ಉದಾಃ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಉತ್ತರಕ್ಕಿರುವ ಜಟಿಂಗ ರಾಮೇಶ್ವರ ಇದರ ಬಗ್ಗೆ ಈ ಅಕಾಡೆಮಿಯ 1990ರ ಸಾಲಿನ ದಾವಣಗೆರೆ ಸಂಕಿರಣದಲ್ಲಿ ವಿವೇಚಿಸಿದ್ದೇನೆ ಇದಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಗಳಿವೆ. ಒಂದೆರೆಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸುವ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೧೫೦ ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿ ಬನ್ನಿಕೊಪ್ಪ (ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲಾ,ಶಿಗ್ಗಾಂವ್ ತಾ) ಗ್ರಾಮ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತ ದಂತ ಕಥೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಅಜ್ಞಾತ ವಾಸದಲ್ಲಿದ್ದ ಪಂಚ ಪಾಂಡವರು ಅಲ್ಲಿಯೆ ಇದ್ದ ಬನ್ನಿ ಮರ (ಶಮೀ ವೃಕ್ಷ) ದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮಲ್ಲಿಯ ಅಸ್ತ್ರಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅಡಗಿಸಿಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಆ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಬನ್ನಿಕೊಪ್ಪವೆಂದು ಹೆಸರು[12] ಬಂತು. ಇಲ್ಲಿಯ ಮೂರು ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಭೀಮ (ಭೀಮೇಶ್ವರ) ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣ, ಧರ್ಮರಾಯ, ಅರ್ಜುನ, ನಕುಲ, ಸಹದೇವ, ಕುಂತೀ, ಕಾಳಿಕಾ, ಬಸವಣ್ಣ ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳನ್ನು[13] ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸು.೮ನೇ ಶತಮಾನದ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸು ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ[14] ಇಲ್ಲಿಯ ಅರ್ಜುನೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಉತ್ತರಾಪಥ (ಉತ್ತರ ಭಾರತ) ದಿಂದ ಬಂದ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಒಂದು ದೇವಾಯಲವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ ಮತ್ತು ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ನಂದೀಶ್ವರನನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದನು. ಈ ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೆ ಧರ್ಮರಾಯನ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣನ ಅರ್ವಾಚಿನ ಕಾಲದ ಗುಡಿಗಳಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಇದರ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮುಂದಿನ ಅಂಕಣದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಅಪರೂಪದ ಸು.೨ಮೀ. ಎತ್ತರದ ಪುರಷಾಕೃತಿಯ ಶಿಲಾಮೂರ್ತಿ (ಚಿತ್ರ ೧) ಯಿದೆ. ಇದನ್ನು ಅರ್ಜುನ ದೇವರೆಂದು ಸ್ಥಳೀಯರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಶಾಸನದ ಅರ್ಜುನೀಶ್ವರನೇ ಈ ಮೂರ್ತಿಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿರಬಹುದು. ಬೆನ್ನಿನ ಹಿಂದೆ ಎರಡೂ ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಬತ್ತಳಿಕೆಗಳನ್ನು ಬಿಗಿದು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಧನುರ್ಧಾರಿಯಾಗಿ, ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಬಾಣವನ್ನು ಮೇಲ್ಮುಖವಾಗಿ ಹಿಡಿದು ರಾಜೋಚಿತವಾದ ಕಿರೀಟವೇ ಮೊದಲಾದ ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತನಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪಬಾಗಿ ನಿಂತ ದೃಢ ಮೈಕಟ್ಟಿನ ದ್ವಿಭುಜ ಪುರುಷ (ಚಿತ್ರ ೧) ಎಡಬದಿಯಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಒಂದು ಕಪಿಯು ಕುಳಿತು ಹಣ್ಣು ತಿನ್ನುತ್ತಿದೆ. ಅತ್ಯಂತ ಗಮನಾರ್ಹ ಲಕ್ಷಣವೆಂದರೆ ಬಲಭುಜಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಚಕ್ರ ಬಿಲ್ಲುಹಿಡಿದ ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಶಂಖ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರಗಳಲ್ಲೊಂದಾದ ಶ್ರೀರಾಮನ ಮೂರ್ತಿಯೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಮೂರ್ತಿಯ ಮಾಟ, ಶೈಲಿ, ಶಂಖ ಚಕ್ರಗಳ, ಆಭರಣಗಳ, ಉಡಿಗೆ, ತೊಡಿಗೆಗಳ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಅನುಲಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಈ ಮೂರ್ತಿಯು ಸುಮಾರು ೮ನೇ ಶತಮಾನ ಉತ್ತರ ಭಾಗ ಇಲ್ಲವೆ ೯ನೇ ಶತಮಾನ ಆದಿಭಾಗದ್ದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇದು ಶಾಸನದ ಅರ್ಜುನೀಶ್ವರ ಮೂರ್ತಿಯೇ ಆಗಿದ್ದರೆ ಜೊತೆಗೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಶಂಖ ಚಕ್ರಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಕಪಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿರುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಮಂಜಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಶಾಸನದ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲೆ ಆ ಮೂರ್ತಿಯು ಇದ್ದಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ಮೂರ್ತಿಯ ಲಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಶೈಲಿಯು ಅಷ್ಟು ಪ್ರಾಚೀನವಲ್ಲ. ಅರ್ಜುನೀಶ್ವರವೆಂಬ ಹೆಸರು ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ಬಹುಶಃ ಅರ್ಜುನನ ಹೆಸರಿನ ಶಿವಲಿಂಗವಿರಬಹುದು ಅದನ್ನು ಗುರುತಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಕೃಷ್ಣನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿಯ ಮೂರ್ತಿಯು ನಿಜಕ್ಕೂ ಸುಮಾರು ೯ನೇ ಶತಮೂನದ ವಿಶೇಷ ಮಾದರಿಯ ಸೂರ್ಯ ವಿಗ್ರಹ ದುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಅರ್ವಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನ ಕಂಬಗಳೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇನ್ನು ಭೀಮ (ಭೀಮೇಶ್ವರ) ದೇವಾಲಯವು ಇಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದರ ಮುಂದಿರುವ 1130ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬನ್ನಿಯೂರ ತೀರ್ಥದ ಶ್ರೀ ಭೀಮೇಶ್ವರ ದೇವರು ಎಂದು ದೇವಾಲಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳ ಅಳತೆ ಆಕಾರ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಭೀಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಕನಿಷ್ಠ ೯ನೇ ಶತಮಾನದ್ದೆಂದು ತರ್ಕಿಸಬಹುದು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೮ನೇ ಶತಮಾನದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಸ್ಥಳವು ಪಂಚ ಪಾಂಡವರ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿದ್ದು ತೀರ್ಥ ಕ್ಷೇತ್ರವೆಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಬೆಳೆದಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಲಡ್ಡಿಯಿಲ್ಲ.

ಹಿಡಿಂಬವನ (ಅಂದರೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ) ದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೨೦೦ ಕಿ.ಮಿ.ದೂರದಲ್ಲಿಯ ಹಗರಟಗಿಯು (ಸುರಪುರ ತಾ.ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಜಿ.) ಮಹಾಭಾತರ ಕಾಲದ ಏಕಚಕ್ರ[15] ನಗರವೆಂದು ನಂಬಿಕೆ. ಇಲ್ಲಿಯು ಪಂಚಪಾಂಡವರ ಮತ್ತು ಕುಂತಿಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ

ಸುಮಾರು ೧೧-೧೨ನೇ ಶತಮಾನದ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ[16]. ಆದರೆ ಸ್ಥಳೀಯ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿತವಾದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವಾದರೂ ಪಾಂಡವರ ಹೆಸರಿನ ದೇವಾಲಯಗಳಾಗಿದ್ದು ಇವುಗಳ ಮೂಲ ಹೆಸರುಗಳು ಬೇರೆ ಇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಪಾಂಡವರ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳೀಯರು ಗುರುತಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿರಬಹುದು. ಮತ್ತೆ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೧೦೦ ಕಿ.ಮಿ ದೂರದಲ್ಲಿಯ ಕುಡುತಿನಿ (ಬಳ್ಳಾರಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿ.) ಯಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಪೂ.೧೫೦೦- ೧೦೦೦ ವರ್ಷದ, ಬೂದಿಗುಡ್ಡೆ (Ashmound)ಯು ಹಿಡಿಂಬಾಸುರನನ್ನು ಅಗ್ನಿಸಂಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿದ ಕುರುಹು ಎಂದು ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ, ಇದುವರೆಗೆ ಪಾಂಡುನಂದನರನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಸುಮಾರು ೬೦ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚುಶಾಸನಗಳು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ - ಶಿವಮೊಗ್ಗ - ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಭೀಮ, ಹಿಡಿಂಬಾಸುರನ ಕಥೆಗೆ ಸಂಭಂದಿಸಿದ ಶಾಸನಗಳು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇವೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಅಲ್ಲೊಂದು ಇಲ್ಲೊಂದು ಇಂಥ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಂಚ ಪಾಂಡವರ ಅರಣ್ಯವಾಸ ಕಾಲದ ಕಥಾ ಭಾಗದ ಕೇಂದ್ರ ಪ್ರದೇಶ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ - ಶಿವಮೊಗ್ಗ - ಹಾಸನ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಕಥೆಗಳು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಯುಗೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಳಗಳ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ಪಂಚ ಪಾಂಡವರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಭೌಗೋಳಿಕ ಸಾಂದರ್ಭಿಕ ಹೊಂದಾಣಿಕೆ ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಕಥೆಗಳ ಪ್ರಸರಣದಲ್ಲಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಅಂಶವಿರುವ ಹಾಗೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಪುರಾತತ್ವ ಅವಶೇಷಗಳು ಮತ್ತು ಶಾಸನಗಳ ಉಲ್ಲೇಖ : ಸಮನ್ವಯ

ಈಗ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಪ್ರಾಚೀನ ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸಲು ಪುರಾತತ್ವ ಅವಶೇಷಗಳೇನಾದರೂ ಇದೆಯೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸೋಣ. ಈ ನಗರದಲ್ಲಿಯ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಾಲದ ಜನ ವಾಸ್ತವ್ಯವಿದ್ದ ನೂತನ-ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ನೆಲೆಗಳು, ಗುಹಾ-ಕಲ್ಲಾಸರೆಯ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳು[17], ಇತಿಹಾಸ ಆರಂಭಕಾಲದ ನಗರದ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಕಟ್ಟಡಗಳು, ನಾಣ್ಯಗಳು[18], ಶಿವಲಿಂಗಗಳು[19], ಗಣೇಶ ಶಿಲ್ಪ, ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯ - ಹೊಯ್ಸಳ - ವಿಜಯನಗರ - ನಾಯಕರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಶಾಸನಗಳು, ಜನವಸತಿ ಗುಹೆಗಳು, ಅರಮನೆ ಕೋಟೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ತಕ್ಕ ಮಟ್ಟಿನ ಅಧ್ಯಯನವೂ[20] ಆಗಿದೆ.

ಮಹಾಭಾರತದ ಹಿಡಿಂಬ ಪಟ್ಟಣದ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಯಲೆತ್ನಿಸಿದಾಗ ಈ ಪುರಾತತ್ವ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕುರುಹುಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಪುರಾತನವಾದವುಗಳನ್ನು ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಸೂಕ್ತ. ನೂತನ (ಸು. ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೨೦೦೦-೮೦೦) - ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾ (ಸು. ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೧೦೦೦-೨೦೦) - ಇತಿಹಾಸ ಆರಂಭಕಾಲ (ಸು. ಕ್ರಿ.ಪೂ.೩೦೦ - ಕ್ರಿ.ಶ.೨೦೦) ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅವಶೇಷಗಳು ತತ್ಸಂಬಂಧ ವರ್ಣ-ರೇಖಾ ಚಿತ್ರಗಳು, ಪಂಚ ಪಾಂಡವರ ಹಿಡಿಂಬಾಸುರನ ಹೆಸರಿನ ಶಿವಲಿಂಗಗಳು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಹ.

ಶಿವಲಿಂಗಗಳು

ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ ಭಾಗದ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿಯ ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಗವಿಯಲ್ಲಿರುವ ಹತ್ತುಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಐದು ಲಿಂಗಗಳಿಗೆ ಪಂಚಪಾಂಡವರ ಹೆಸರು ಗಳಿವೆಯಷ್ಟೆ[21]. ಜೊತೆಗೆ ಹಿಡಿಂಬೇಶ್ವರ ಲಿಂಗವೂ ಇದೆ. 1286ರಲ್ಲಿ ಪೆರುಮಾಳ್ ದಣನಾಯಕನು ಈ ಪಂಚಲಿಂಗಗಳಿಗೆ ದಾನ ಕೊಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು[22] ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಲಿಂಗಗಳಿಗೆ ಈ ಹೆಸರುಗಳು ಮಧ್ಯಯುಗೀನ ಕಾಲದ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಇದೆ ಎಂಬುದು ನಿಶ್ಚಿತ. ಇನ್ನು ಲಿಂಗಗಳ ಆಕಾರ, ಲಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಮೇಲಿನ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ರೇಖೆಗಳ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದಾಗ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆರೆಡು ಕನಿಷ್ಟ ೪ನೇಯ ಶತಮಾನದ್ದೆಂದು ಬೇರೆಡೆಯಲ್ಲಿ ತರ್ಕಿಸಿದೆ.[23] ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಈ ಪಂಚಲಿಂಗಗಳು ಹಾಗೂ ಹಿಡಿಂಬೇಶ್ವರ, ಫಲ್ಗುಣೇಶ್ವರದೇವಾಲಯಗಳು ಮೂಲತಃ ನಿಸರ್ಗ ಗುಹೆಗಳೇ ಅನಂತರ ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಂಡಪಗಳನ್ನು ಗುಹೆಯ ಮೇಲೆ ಶಿಖರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಉದಾ: ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ಹಿಡಿಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ದಕ್ಷಿಣ ದ್ವಾರದ ಗೋಪುರವನ್ನು[24] 1412ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಯಿತು. ಈ ರೀತಿ ಇಲ್ಲಿ

ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ ಲಿಂಗ ಸ್ಥಾಪನೆ ಮಾಡಿರುವುದು ವಿಶೇಷವಾಗಿದ್ದು ಇವುಗಳ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಡಿಂಬೇಶ್ವರ, ಹಿಡಿಂಭನಾಥ, ಹಿಡಿಂಭದೇವ ಎಂದು ಪದೇ ಪದೇ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಒಂದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿಂಬನಾಥ ಪಟ್ಟಣವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ. ಹಿಡಿಂಬ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಕ್ರಮೇಣ ಹಿಡಿಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತೇ ಇಲ್ಲವೇ ಸ್ಥಳೀಯ ಹಿಡಿಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಹಿಡಿಂಬನಾಥ ಪಟ್ಟಣ ಎಂದು ಊರಿಗೆ ಹೆಸರು ಬಂತೆ? ಇದರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೇ ಅನುಮಾನ ಸರಿಯೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆ ಅನುಮಾನ ಸರಿಯಿದ್ದಲ್ಲಿ ಆ ಹೆಸರು ಮಧ್ಯಯುಗೀನ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಪದೇ ಪದೇ ಬರಬೇಕಿತ್ತು. ಆದರೆ ಈ ಎರಡೂ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ಸ್ಥಳವು ಹಿಡಿಂಬಾಸುರನ ಕಥೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಹೆಸರುಗಳ ಕೂಡ ಮೊದಲಿಂದಲೆ ಬಂದಿವೆಯೆಂದು ತಿಳಿದಲ್ಲಿ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು.

ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಮಯೂರವರ್ಮನ ಶಾಸನ ಬಳಿ ಇದ್ದ ಒಂದು ಲಿಂಗ ಮತ್ತು ಹಿಡಿಂಬೇಶ್ವರ ಲಿಂಗವು ಶೈಲಿ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಅವು ಆ ಕದಂಬ ರಾಜನ ಕಾಲದ್ದೆಂದು ಬೇರೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಿಸಿದ್ದೇನೆ[25]. ಅವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೆ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಈ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಈ ಕಥೆಯು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ತಿಳುವಳಿಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದರಿಂದ ವೈದಿಕ ಮತಾವಲಂಬಿಯಾದ ಮಯೂರವರ್ಮನು ಇಲ್ಲಿಯ ತಟಾಕವನ್ನು ದುರಸ್ತಿಗೊಳಿಸಿದಾಗ ಆ ಮಹಾ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಲಿಂಗ ಸ್ಥಾಪನೆ ಮಾಡಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯಿದೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದು ಹಿಂದಿನ ಶಾತವಾಹನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಮುಂದುವರೆದಿತ್ತು. ಶಾತವಾಹನ – ಕದಂಬ ಕಾಲದ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಜೈನ ಶಿವಾಲಯಗಳು ಐಹೊಳೆ – ಪಟ್ಟದಕಲ್[27], ಹಲಶಿ, ಹರೀಶಿ, ಬನವಾಸಿ[28], ಹೈಗುಂದ[29], (ಹೊನ್ನಾವರಹತ್ತಿರ), ಹಟ್ಟಿಯಂಗಡಿ[30] (ಕುಂದಾಪುರದ ಹತ್ತಿರ) ಇದ್ದವು. ಬಹುಶಃ ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳು ಜೀರ್ಣಾ ವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವುಗಳಲ್ಲಿಯ ಲಿಂಗಗಳನ್ನು ಈ ನಿಸರ್ಗ ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರಬಹುದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಗಳು ಏಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೆ ಒಬ್ಬನಿಂದಲೇ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಲಿಂಗಗಳೆಲ್ಲವೂ ಶೈಲಿ ಆಕಾರ ಲಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನವಾಗಿವೆ. ಪಂಚಪಾಂಡವರಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಾದ ಪ್ರಾಯಶಃ ಹಿಡಿಂಬಾಸುರ ಮತ್ತು ಭೀಮನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಗಳು ಸುಮಾರು ೩–೪ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗಿದ್ದು ಕ್ರಮೇಣ ೮ನೇ ಶತಮಾನದೊಳಗೆ ಇನ್ನುಳಿದ ಪಾಂಡವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಗಳಿ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗಿರಬಹುದು ಅಥವ ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಅದಲು ಬದಲಾಗಿರಬಹುದು. ಕ್ರಮೇಣ ಪಾಂಡವರಿಂದಲೆ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಯಿತೆಂದುದಂತ ಕಥೆ ಬೆಳೆದಿರಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಹಿಡಿಂಬ–ಪಾಂಡವಕ ಕಥೆಯು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ೧–೨ನೇ ಶತಮಾನದ ಹೊತ್ತಿಗಾಗಲೆ ಜನರಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಇತರ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೆ ೧–೨ನೇ ಶತಮಾನದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಈ ಮಾಹಾಕಾವ್ಯಗಳ ಪುರಾಣೋಕ್ತ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕಥೆಗಳು ಜನರಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿತ್ತೆಂಬುದನ್ನು ಬೇರೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶಿಸಿದ್ದೇವೆ.[31]

ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಅಂಶವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಮಾನವ ಜೀವನದ ಮೂಲಭೂತ ಮೌಲ್ಯಗಳ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯೇ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿರುವ ರಾಮಾಯಣ ಮತ್ತು ಮಹಾಭಾರತ ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾಗಿ ಆಯಾಯ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಾವ್ಯಗಳ ಮಹಾ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಇಂಥ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಿರಬಹುದೆ? ಇಲ್ಲವೆ ಈ ಕಾವ್ಯಗಳ ಕಥೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿವಿಧ ಜನವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ವಾನರರು, ಹಿಡಿಂಬಾಸುರ ವರ್ಗಗಳ ಪೀಳಿಗೆಯವರು ತರುವಾಯ ಅವರು ಹೋದೆಡೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ತಮ್ಮ ಹಿಂದಿನ ತಲೆಮಾರಿನ ಈ ಮಾಹನ್ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಅವರವರ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ ತಾವಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಹಿಡಿಂಬವನ/ಪಟ್ಟಣ. ಕಿಷ್ಕಿಂದಾ ನಗರವೆಂದು ಕರೆದುಕೊಂಡಿರಬಹುದೆ? ಅಥವ ಐತಿಹಾಸಿಕವಾಗಿ ಮೂಲಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿತ ಸ್ಥಳಗಳೇ ಇವಾಗಿರಬಹುದೆ? ಈ ಮೂರು ಊಹೆಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯದು ನಮ್ಮ ಸಧ್ಯದ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿದೆ.

ಹಿಡಿಂಭಾಸುರನ ಪೀಳಿಗೆಯವರು ಬಹುಶಃ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದು ಇದನ್ನು 'ಹಿಂಡಿಬವನ'ವೆಂದು ತಮ್ಮ ಪೂರ್ವಜರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಕರೆದಿರಲೂ ಸಾಕು. ಕ್ರಮೇಣ

ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಕಟ್ಟಿರಬಹುದು ಹಿಡಿಂಬ ವನವೇ ಹಿಡಿಂಭ ಪಟ್ಟಣವಾಯಿತು.

ಇಲ್ಲಿಯ ಪುರಾತತ್ವ ಉತ್ಖನನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಮೇಲೆ ಒಂದರಂತೆ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಘಟ್ಟಗಳು[31] ಶೋಧವಾಗಿವೆ; ಅತ್ಯಂತ ಹಿಂದಿನ ನೂತನ ಶಿಲಾಯುಗ (ಸು.ಕ್ರಿ.ಪೂ.೧೮೦೦–೮೦೦), ಕಬ್ಬಿಣ ಯುಗದ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾ ಸಂಸ್ಕೃತಿ, (ಸು.ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೧೦೦೦–೨೦೦) ಮತ್ತು ಇತಿಹಾಸ ಆರಂಭಕಾಲದ ಸಂಸ್ಕೃತಿ (ಸು.ಕ್ರಿ.ಪೂ.೩೦೦ – ಕ್ರಿ.ಶ. ೨೦೦) ಕೊನೆಯಘಟ್ಟವು ನಾಣ್ಯ ಚಲಾವಣೆ, ಲಿಪಿಯ ಬಳಕೆ, ಇಟ್ಟಿಗೆ ಕಟ್ಟಡ ನಿರ್ಮಾಣ ಮೊದಲಾದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಲಕ್ಷಣಗಳುಳ್ಳ ನಾಗರಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಾಗಿತ್ತು. ಇದರ ಹಿಂದಿನ ಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮೀಣ ಜೀವನದ ಲಕ್ಷಣಗಳಿವೆ. ಇದಕ್ಕೂ ಹಿಂದಿನ ಶಿಲಾಯುಧ ಉಪಕರಣಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಘಟ್ಟವು ಹಾಗೆಯೆ. ಆದರೂ ಮಧ್ಯದ ಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ಉಪಕರಣಗಳು ಆಯುಧಗಳು, ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಇವರೂ ಆರ್ಥಿಕ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಸುಧಾರಣೆ ಆಗಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ಕೊನೆಯ ಹಂತದ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೆ ಮೇಲೆ ತರ್ಕಿಸಿದಂತೆ ಹಿಡಿಂಬಾಸುರ ಕಥೆ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಗ್ರಾಮೀಣ ಎರಡು ಘಟ್ಟಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ನಾಗರೀಕ ಘಟ್ಟವು ಪ್ರಚಲಿತ ಕಥೆಯ ಲ್ಲಿಯ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆಯೇನೊ ಎಂಬ ಸಂಶಯ: ಹಿಡಿಂಬವನ, ಹಿಡಿಂಬಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು ಹಿಡಿಂಬ ಪಟ್ಟಣ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಭೀಮ–ಹಿಡಿಂ ಬೆಯ ಮಗ ಘಟೋತ್ಗಜನು ಇಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಹಿಡಿಂಬನವನ್ನು ಹಿಡಿಂಬಪಟ್ಟಣವನ್ನಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಸ್ಥಳೀಯ ಕಥೆಯು ಅತ್ಯಂತ ಗಮನಾರ್ಹ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.೧–೨ನೇ ಶತಮಾನದ ನಾಗರಿಕ ಘಟ್ಟದ ವಿವಿಧ ಪ್ರಕಾರಗಳ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಕಟ್ಟಡಗಳುಳ್ಳ ನಗರವೆ ಹಿಡಿಂಬ ಪಟ್ಟಣವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದ ದೊಡ್ಡ ತಟಾಕದಲ್ಲಿ ಬಹುಶ: ಮಯೂರವರ್ಮನ ನಂತರ ನೀರಿನ ಅಭಾವದಿಂದಲೆ ಕ್ರಮೇಣ ಜನರು ಹಿಡಿಂಬ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಬೆಟ್ಟದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಈಗಿನ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದೇ ಕ್ರಮೇಣ ಸೂಳ್ಗಲೆಳ್ಪಿತ್ತು ಬೆಮ್ಮತ್ಕಲ್ (ಬೆಟ್ಟದ ಬೆನ್ನು ಹತ್ತಿದ?) ಪಟ್ಟಣವಾಯಿತು. ಸುತ್ತಿನ ಕೋಟೆ ಕೊತ್ತಳ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಹಾಗೆಲ್ಲ ಚಿತ್ರಕಲ್ಲುದುರ್ಗ ಚಿತ್ರದುರ್ಗವಾಯಿತೆಂದು ತರ್ಕಿಸಬಹುದು.

ಗ್ರಂಥ ಋಣ

೧. ಹುಲ್ಲೂರು ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಜೋಯ್ಸರು: ೧೯೭೬: "ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಇತಿಹಾಸ":, ಐತಿಹಾಸಿಕ ಲೇಖನಗಳು, ಹುಲ್ಲೂರು ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಜೋಯಿಸ ಗ್ರಂಥ ಪ್ರಕಟಣ ಸಮಿತಿ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಪುಟಗಳು ೧–೧೪: ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯಾ ಕರ್ನಾಟಿಕಾ, (ಎ.ಕ) ಸಂಪುಟ XI, ಶಾಸನ ಸಂಖ್ಯೆ (ಶಾ.ಸಂ) ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ೩೨.

೨. 'ಎ.ಕ' ಸಂಪುಟ XI, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ೧೪

೩. ಅದೇ ೧೩.

೪. ಅದೇ ಸಂ.೬

೫. ಅದೇ, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ೭.

೬. 'ಸೌತ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಇನ್‌ಸ್ಕ್ರಿಪ್ಷನ್ಸ್', ಸಂಪುಟ IX ಭಾಗ 1 ಶಾ.ಸಂ.126

೭. 'ಎ.ಕ', ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ೪. ೧೨, ೧೪, ೩೨ – ೩೪ ೩೬.
"ಪರ್ವತದ ಮೂಪಣದೆಸೆಯೊಳು ಹಿಡಿಂಬವಮಾ ಬನದೊಳು ಸ್ವಯಂಭು ಕಲಿ ದೇವಸ್ವಾಮಿಯೆಂಬುದು ಆ ದೇವರ್ಗ್ಗೆ ದೇಗುಲವ ಮಾಡಿಸಿದಳು ಹಿಡಿಂಬೆ ಹಿಡಿಂಬೇಸ್ವವೆಂಬುದು ಆಲಿಂಗ" (ಸಾಲು 27-29)

೮. ಅದೇ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ೭೮ ಮತ್ತು ೮೨.

೯. ಅದೇ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ೨೧, ೫೧, ೮೪; ೪೮ – ೫೧, ೭೬.

೧೦. ಅದೇ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ೫೪.

೧೨. ಈ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್, ೧೯೯೧, ೫ರಂದು ಇಲ್ಲಿಯ ಧರ್ಮೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ೮ನೇ ಶತಮಾನದ ಒಂದು ಶಾಸನವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದ್ದೇನೆ.

೧೩. ಷಡಕ್ಷರಯ್ಯ. ರು.ಮ;೧೯೯೦: "ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವದ ಇಟ್ಟಿಗೆ ದೇವಾಲಯಗಳು" 'ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾರತಿ', ಸಂಪುಟ ೨೩, ಸಂಚಿಕೆ ೧, ಪುಟ ೧೧೦-೧೫.

೧೪. 'ಸೌತ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಇನ್‌ಸ್ಕ್ರಿಪ್ಷನ್ಸ್', ಸಂಪುಟ ೧೮ ಶಾ. ಸಂಖ್ಯೆ ೩.

೧೫. ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೧೨೦ ಕಿ.ಮಿ. ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹಾನಗಲ್ (ಧಾರವಾಡ ಜಿ.) ಕೂಡ ಮಹಾಭಾರತದ "ವಿರಾಟನಗರ"ವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೆ ಬಕಾಸುರನನ್ನು ಭೀಮನ ಕೊಂದನೆಂದು ನಂಬಿಕೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಒಂದು ದಿಬ್ಬವನ್ನು ಬಕಾಸುರನನ್ನು ಕೊಂದ ಸ್ಥಳವೆಂದು ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

೧೬. ಸುಂದರ, ಅ.೧೯೮೨: "ಟೆಂಪಲ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಮಾತೃಕಾ ಪ್ಯಾನಲ್ ಫ್ರಂ ಹಗರಟಗಿ", 'ಜರ್ನಲ್ ಆಫ್ ಕರ್ನಾಟಕ ಯೂನಿವರ್ಸಿಟಿ' (ಸೋಷಿಯಲ್ ಸೈನ್ಸ್‌ಸ್), ಸಂಪುಟ ೧೮, ಪುಟಗಳು ೩೮-೪೧.

೧೭. ಶ್ರೀಶೈಲಾರಾಧ್ಯ, ಎಚ್.೧೯೮೩: ಸಂಶೋಧನೆಯ ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ, ಆರೋಹಣ ಪ್ರಕಾಶನ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ.

೧೮. ಕೃಷ್ಣ.ಎಂ.ಎಚ್.೧೯೭೦: 'ಎಕ್ಸಕವೇಶನ್ಸ್ ಅಟ್ ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ' ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಮತ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ, ಮೈಸೂರು (ಪ್ರಾ.ಸಂ.ನಿ) ಮತ್ತು 'ಏನ್ಷಿಯೆಂಟ್ ಇಂಡಿಯಾ', ಸಂಚಿಕೆ, ೪ (ಪುರಾತತ್ವ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ ದೆಹಲಿ).

೧೯. ಸುಂದರ ಅ; ೧೯೭೮: "ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪರಿಸರ: ಇತ್ತೀಚಿನ ಪುರಾತತ್ವ ಶೋಧನೆಗಳು", 'ಮಾನವಿಕ ಭಾರತಿ' ಸಂಪುಟ ೨, ಸಂಚಿಕೆ ೧. ಪು. ೧-೧೫.

೨೦. ಪ್ರಾ.ಸಂ.ನೀ. ೧೯೨೯ರ ವಾರ್ಷಿಕ ವರದಿ, ಪುಟಗಳು ೧೪-೨೨.

೨೧. 'ಎ.ಕ.' ಸಂಪುಟ XI, ಶಾ.ಸಂ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ೩೨. ಸಾಲುಗಳು ೫೩-೫೪...ಆ ತೀರ್ಥ ಶ್ರೀ ಧರ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವರು ಶ್ರೀ ಭೀಮೇಶ್ವರ ದೇವರು ಶ್ರೀ ಅರ್ಜುನೇಶ್ವರ ದೇವರು ಶ್ರೀ ಲಕುಲೇಶ್ವರ ದೇವರು ಶ್ರೀ ಸಹದೇವೇಶ್ವರ ದೇವರುಯಿಂತೀ ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವರೊಳಗಾದ ದೇವರು".

೨೨. ಅದೇ.

೨೩. ಸುಂದರ, ಅ; ೧೯೭೮ : ಅದೇ ಕಡೆ

೨೪. 'ಎ.ಕ.' ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ೧೪. ಸಾಲುಗಳು ೧೫-೧೬.

೨೫. ಸುಂದರ, ಅ; ೧೯೭೮ : ಅದೇ ಕಡೆ.

೨೬. ರಾಜಶೇಖರಪ್ಪ ಬಿ; ೧೯೮೪ : "ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ ಶಾಸನದ ಮೇಲೆ ಹೊಸಬೆಳಕು" 'ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ ಪತ್ರಿಕೆ'. ಸಂ.೬೯. ಸಂಚಿಕೆ ೨, ಬೆಂಗಳೂರು, ಪುಟಗಳು ೧-೧೨.

೨೭. ಸುಂದರ, ಅ; ೧೯೭೨ ; "ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ ಪೂರ್ವದ ಒಂದು ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಕಟ್ಟಡ", 'ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾರತಿ', ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಸಂಪುಟ ೫, ಸಂಚಿಕೆ ೩, ಪುಟಗಳು ೩೫-೪೨.

೨೮. ಸುಂದರ, ಅ; ೧೯೭೯ ; "ಸಮ್ ನೋಟ್‌ವರ್ದಿ ಅಂಟಿಕ್ವಿಟಿಸ್ ಆಫ್ ಬನವಾಸಿ ಏರಿಯ", 'ಕ್ವಾರ್ಟರ್ಲಿ ಜರ್ನಲ್ ಆಫ್ ದಿ ಮಿಥಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿ', ಸಂ XX, ಸಂಖ್ಯೆ 3. ಪುಟಗಳು, ೧೬೪-೧೭೦.

೨೯. ಸುಂದರ ಅ; ೧೯೭೯ : "ಬುದ್ಧಿಸ್ಟ್ ಸ್ಕಲ್ಪರ್ಸ್ ಇನ್ ನಾರ್ತ್ ಕೆನರ ಡಿಸ್ಟ್ರಿಕ್ಟ್", ದೇರ ಇಂಪ್ಲಿಕೇಶನ್ಸ್" 'ಜರ್ನಲ್ ಆಫ್ ದಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಹಿಸ್ಟಾರಿಕಲ್ ರಿಸರ್ಚ್ ಸೊಸೈಟಿ', ಸಂ XIV, ಸಂ.೨.

೩೦. ಸುಂದರ ಅ; ೧೯೭೨ "ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಾಚೀನತಮ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅವಶೇಷಗಳು", 'ಸುದರ್ಶನ'(ಡಾ. ತೋನ್ಸೆ ಮಾಧವ ಅನಂತ ಪೈ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥ). ಪುಟಗಳು ೧೦೨-೧೦೪.

೩೧. ಸುಂದರ ಅ; ೧೯೯೨ : "ಹಂಪಿ; ದಿ ಏನ್ಷಿಯೆಂಟ್ ಕಿಷ್ಕಿಂಧಾ", 'ಡಾ.ವಿಸ್. ಪಾಠಕ್, ಫೆಲಿಸಿಟೇಶನ್ ವಾಲ್ಯುಂ' (ಪ್ರಕಟಣೆಯಲ್ಲಿದೆ).

ಸುಂದರ ಅ; ೧೯೯೦ : "ಜಟಂಗ ರಾಮೇಶ್ವರದಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಅವಶೇಷಗಳು ಮತ್ತು ಐತಿಹ್ಯ", 'ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ' ಸಂ.೬,

ಸುಂದರ ಅ; ೧೯೯೧ : "ಪ್ರಿ ಹಿಸ್ಟಾರಿಕ್ ಅಂಡ್ ಪ್ರೋಟೊ ಹಿಸ್ಟಾರಿಕ್ ಕಲ್ಚರ್ಸ್ ಆಫ್ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ" 'ಪರ್‌ಸ್ಪೆಕ್ಟಿವ್ಸ್ ಆನ್ ದಕ್ಷಣ ಕನ್ನಡ ಅಂಡ್ ಕೊಡಗು', ಮಂಗಳೂರು ಯೂನಿವರ್ಸಿಟಿ. ಡೆಸಿನಿಯಲ್ ವಾಲ್ಯೂಂ, ಮಂಗಳೂರು.

೩೨. ಸುಂದರ ಅ; 'ಇಂಡಿಯನ್ ಆರ್ಕಿಯಾಲಜಿ, ಎ ರಿವ್ಯೂ', ೧೯೭೭-೭೮.